

זקום מצרי *Balanites aegyptiaca* עץ קוצני נשיר

קִיץ (מאי 2021)

ערגה אלוני

זקום מצרי ממשפחת הזוגניים הוא שיח או עץ בעל גזע שיכול להגיע לגובה 6 מ' (Zohary 1966 נשיר-קִיץ (פינברון-דותן, דנין 1991). גזע העץ המעוצה מכוסה קליפה ירוקה, נופו סבוך. הענפים הצעירים ירוקים קוצניים ושעירים. זוג עלעלים המאפיין זוגניים, מסודרים על הגבעול ובצמוד להם קוץ. העלעל דמוי ביצה, גילדני אורכו 1-3 ס"מ. (פרגמן-ספיר 2008). העלים בצעירותם שעירים. הקוץ ישר, אורכו 1-3 ס"מ, מוצאו מענף מקוצר.

זקום מצרי מימין: עץ בעל גזע, בעל עלים פשוטים ירוקים. משמאל, העל לקראת נשירת קיץ. צילמה ערגה אלוני ©

הפרחים נכונים, דו-מיניים וקטנים, קוטר פרח 5-9 מ"מ. מסודרים בקבוצות של 3-5 פרחים הנישאים על עוקצים קצרים. לפרח 5 עלי גביע ירוקים נשירים, אורכו 4 מ"מ ואינו בולט. 5 עלי כותרת ירוקים מוארכים מתפשקים ככוכב. האבקנים 10, מסודרים בדור פנימי אבקן מול כותרת ואבקן ברווח בין שני עלים. הזירים לבנים אורכם כאורך אונת הכותרת מונחים אופקית. המאבקים צהובים בראש הזיר. השחלה עילית שקועה, בת 5 מגורות. עמוד עלי זקוף ארוך כמו האבקנים בראשו צלקת בולטת.

זקום מצרי, מימין על הענף זוג עלים פשוטים ולידם קוץ ארוך. צילמה ערגה אלוני ©. משמאל: פרחים נכונים, קטנים מופיעים בקבוצות. צילם עמרם אשל המקור צמח השדה ©

הפרי בית גלעין (שמידע , אור, 1986: פינברון-דותן, דנין 1991: שמידע 2005). בצעירותו צבעו ירוק לביד, מכוסה שעווה. צורתו אליפטית אורכו 2-4 ס"מ קוטרו 1-1.5 ס"מ, בהבשילו הצבע משתנה לחום-צהוב והמתיקות עולה. טעמו אינו מלבב אך הוא אכיל. ציפת הפרי דקה ושומנית. **זקום מצרי** פורח מפרוואר עד יולי, ובתנאים נוחים אף עד דצמבר. העץ מתרבה בדרך מינית באמצעות נביטת זרעים ובדרך אל מינית (וגטטיבית) ע"י נצרים המתפתחים מהשורש. על כן הוא לעיתים מופיע בקבוצות בצפיפות. הזרעים נפוצים ע"י בע"ח שניזונים מהפרי, עץ שהתפתח מנבט פורח לאחר 5-6 שנים. הוא העץ היחידי במשפחת הזוגניים ויש המפרידים אותו למשפחה נפרדת-זקומיים ((שמידע, אור 1986)

זקום מצרי, מימין ובאמצע: פרי בית -גלעין ירוק. בהבשילו משתנה צבעו לחום צהוב. משמאל: פירות שהבשילו ונשרו ארצה. צילמה ערגה אלוני ©

גדל בבתי גידול צחיחים, חצי יבשים ויבשים במקומות בהם אין קרה בגובה שבין 300 ל-2000 מ' בטמפרטורות שנתיות שנעות בין 20 - 30 °C, אך הוא עמיד בטמפ' של 40 °C. אוכלוסיות יציבות צפופות מצויות באתרים בהם מצויה אדמה חולית עמוקה ונגישות למים. הצמח גדל היטב גם בקרקעות כבדות ופוריות ובתנאי מליחות נמוכה וגם בקרקעות חול וחרסית באזורים צחיחים או צחיחים למחצה, באזורים עם 250-800 מ"מ גשם באור שמש מלאה ואינו סובלני לצל. הוא שורד כרסום של בעלי חיים ומתאושש לאחר שריפה. המין מותאם לגידול במגוון בתי גידול, סוגי קרקע וכמות משקעים משתנה והוא עמיד לבצורת (Wickens 1976 : Chothani, aghasiya, 2011).

זקום מצרי הוא אחד ממיני העצים החשובים ביותר עבור אוכלוסיות החיות באזורים צחיחים או צחיחים למחצה (CABI). <https://www.cabi.org>: העץ בעל מעמד חשוב ונשמר ע"י תושבי אזורים אלה מכריתה מפני שהוא מספק את צרכי האוכלוסייה: מזון- העלים נאכלים טריים או מבושלים, פירותיו כולל הזרע השומני נאכל מבושל. כדי להפחית ממירותו הוא מעורבב עם דורה, גם את הפרחים אכילים. עצת העץ משמשת להכנת רהיטים (שמידע, אור 1986) וכלים שימושיים, עץ לבעירה, להכנת פחם ולגידור חיות משק. מהפירות מפיקים שמן להכנת סבון ובעיקר כחומר מרפא ברפואה העממית. הפקת שמן מהפירות נעשית ע"י כתישתו והשריית החלקיקים הכתושים במים רותחים. השמן צף נאסף והוא משמש תרופה כנגד דלקת מפרקים, כאב ראש והפלה (קריספיל 1985). הפירות נאכלים כתרופה כנגד תולעים טפילים ועצירות, כנגד כאבי ראש, ולשיפור יצירת חלב אם מניקה (Al Ashaal at al 2010). העלים הירוקים משמשים כמחטאים פצעים. הפרי רעיל לדגים ולחלזונות כאשר הוא נופל למים בהם יצורים אלה חיים. חלקי הצמח נמצאים בשימוש נרחב גם ברפואה העממית בהודו ובאסיה ומשמשים תרופות עממיות לטיפול במחלות שונות כגון עגבת, צהבת, בעיות בכבד ובטחול, אפילפסיה, קדחת צהובה ולצמח יש גם פעולות

נגד קוטלי חרקים, אנטי-מינמיזה, נוגדות דיכאון, קוטל אמצעי מניעה.

שמן וחלבון הם החומרים החשובים בצמח. הזרע מכיל 30-48 אחוז שמן, 1.2% - 1.5% חלבון, פחמימות- 35% - 37% סוכרים, אלקלואיד, ספונין, פלבנואיד, 15% חומצות אורגניות ומרכיבים אחרים (Chothani, Vaghasiya, 2011) השמן פעיל כנגד תאים סרטניים בריאות ובכבד כנגד נגיף הרפס, וחיידקי קנדידה, והוא בשימוש כנגד תולעי כבד. חלקי הצמח האחרים: העלים, עיסת הפרי, קליפת העץ והשורשים מכילים ספונינים דיוזגנין וימוגנין (Al Ashaal et al 2010).

זקום מצרי מוצאו מהאזורים היבשים שמדרום לסהרה. גדל בצפון מזרח אפריקה, באזור הסאהל- הגובל בין הצפון למדבר סהרה, בחצי האי ערב, ישראל, ירדן, עירק ובמדבר טאר במערב הודו. בארץ הוא גדל בספר המדבר במקומות חמים ולחים: בדרום הארץ באזור בקעת ים המלח והערבה עד אילת. בבקעת הירדן צפונה עד כפר רופין. בכמה מקומות מצויות חורשות נטועות. הסוג מונה 21 מינים, בארץ מגדל מין אחד בלבד, טיפוס תפוצתו -סודני.

ספרות

אלון ע (עורך) 1983. החי והצומח של א"י אנציקלופדיה שימושית מאוירת. משרד הבטחון, החברה להגנת הטבע (כרך 11)

זהרי, מ., 1978: כל עולם הצמחים מהדורה 3. עם עובד.

פינברון-דותן נ. דנין א. 1991. המגדיר לצמחי-בר בארץ-ישראל. כנה. ירושלים.

פרגמן-ספיר א. 2008. פרחי עין גדי וחוף ים המלח. מדריך לצמחי בקע ים המלח וחוף עין גדי. "אחוה" ירושלים.

שמידע, א., 2005: צמחי ישראל המדריך השלם לצמחים ופרחים בא"י. הוצאת מפה

שמידע א. אור י. 1986. הצמחייה הסודנית בישראל. החברה להגנת הטבע רת"מ אלון מס'

קריספיל נ. 1985. צמחי מרפא, מדריך שדה לצמחי המרפא של א"י. הוצאת דפוס המקור.

Al Ashaal HA. Farghaly AA. El Aziz MMA. Ali MA. 2010. Phytochemical investigation and medicinal evaluation of fixed oil of *Balanites aegyptiaca* fruits (Balantiaceae) <https://www.sciencedirect.com>

CABI- invasive species compendium Detailed coverage of invasive species, threatening livelihoods and the environment worldwide
<https://www.cabi.org>

Chothani DL. Vaghasiya HU. 2011. A review on *Balanites aegyptiaca* Del (desert date): phytochemical constituents, traditional uses, and pharmacological activity, *Pharmacogn Rev.* 5(9): 55-62

FAO, 2016. *Balanites aegyptiaca* (L.) Del. Grassland Species Profiles.
<http://www.fao.org>

Wickens GE, 1976. The flora of Jebel Marra (Sudan Republic) and its geographical affinities. *Kew Bulletin (Additional Series)*, 5:1-368

Zohary, M. 1966. *Flora Palaestina*. The Israel Academy of Sciences and humanities Jerusalem. Vol 2 p 258-257

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: אלוני ע 2021 זקום מצרי *Balanites aegyptiaca* עץ קוצני נשיר קיץ (מאי

2021), פורחי החודש, כתב-עת "כלנית", מספר 8.

[/https://www.kalanit.org.il/balanites-aegyptiaca-may-2021](https://www.kalanit.org.il/balanites-aegyptiaca-may-2021)

=====

=====